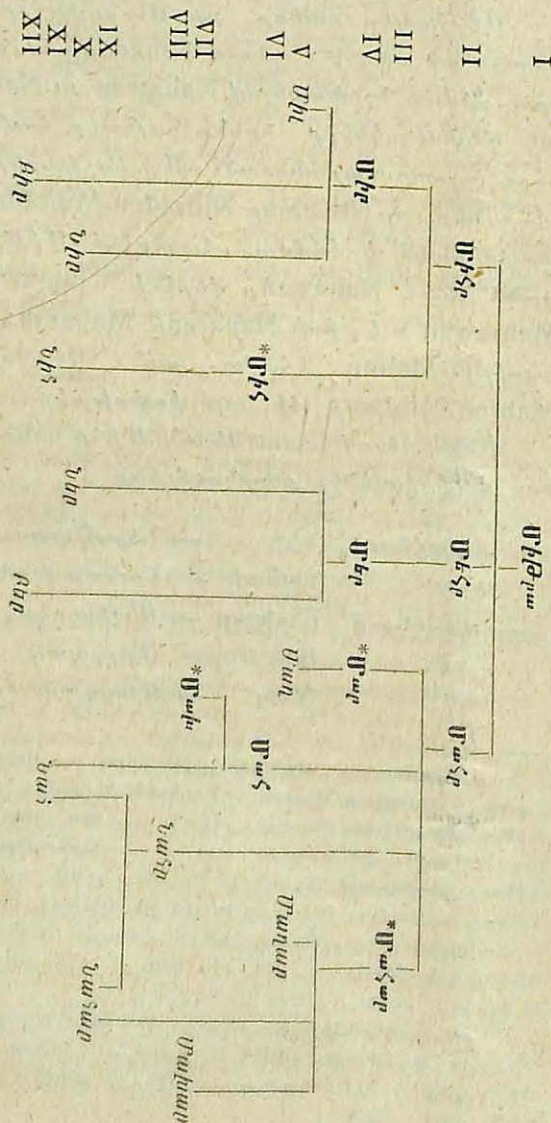

պարսկերէնում՝	Նե	{	— Նե-Հորմիդդ =
	Նեի		Նեի-Հորմիդդ ,
	Նաիի		— Նահր - Աղար - Ջուշնաս , Նա- հրաւան ,
	Բեի	— Բեի-Հորմիդդ ,	
	Բիի	— Բիի-Հորմիդդ ,	
	Նաի	— Նահաւան ,	
	Նաիար	— Նահարան ,	
	Նիի	— Նիի-Հորմիդդ , Նիի-Հորմիդդ ,	
	Նիի	— Նիի-Հորմիդդ :	

Սրանցից մ հնչիւնով սկսողները պատկանում են Միհր անուան փոփոխականների Ա. կարգին, Բ. կարգը կազմում են մ ու սկսողներն, իսկ Գ. կարգին պատկանում է Բ. ու սկսող Բեի ու Բիի տարրերակներ:

Այս փոփոխականների ճիշդագրութիւնն էլ կը լինի հետեւեալը, ուր ընդգծած տալիս ենք նոր տարրերակները:

Աստուծոյ շնորհով անհոգի չեն վերջանում Միհր անուան փոփոխականները: Մեր նպատակը չի էլ եղել այս խնդիրն սպառելը: Մենք ցանկացել ենք լսել մասնաճիւղը, որ Միհր անուան ծառայական սահմանները շատ աւելի ընդարձակ են, քան ընդունուած է կարծել: Իսկ այս անհոգիական է չեղան միհրապաշտութեան ներդրութեան թափանչութիւնը անհոգիական ուղիով լայնատարածութիւնն ընդգծելու համար:

(Շարունակելի:)

ԹԱԴՆՈՍ ԱՌԴԱՆԵՐԵՆՍ

Երեւան:

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ

ԺԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՍՏԱՄԳՈՒՆՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ԵՐԵՄԻԱ ԶԷԼԵՊԻԻ ՔԵՕՍԻԻՐՃԵԱՆ

Գ Լ Ո Ւ Ն Զ.

(Շարունակութիւն:)

Հասկացաւ այսպէս, ազգային կեանքի եւ դաստիարակութեան ընտիր վառարան հանդիսացած է, եւ ոչ միայն իւր վարժարաններովը եւ ուսումնականներովը փայլած է անցեալին մէջ՝ այլեւ՝ հայկական թատրոնով, այո՛, եւ այս մասին ուղած է մրցակից ըլլալ Օրթագիւղի, ուր հայերէն ներկայացումներ տեղի կ'ունենային 1855 թուականէն սկսած¹.

1858 թն Առաքել Ալթուն Տիւրիի նախաձեռնութեամբ խառնակութեան մէջ կը բացուի հայ թատրոն մը², ուր քանի մը հայերէն շատ յաջող ներկայացումներ կը սարքուին, բայց շուտով կը խափանուի կառավարութեան արտօնութիւնը ստացած չըլլալուն. խառնակութեան երիտասարդութիւնը առանց վճատելու անմիջապէս կը միանայ Օրթագիւղի հայ թատերական ընկերութեան եւ իւր ներկայացումները ալ աւելի շարունակութեամբ կը վերակրի Բերայի Նաուսի թատրոնը 1860 թն³.

¹ Մանգ, 1857, Յունուար-Մարտ:

² Արեւիկ, Կ. Պոլսոյ, Թիւ 3791, 25 Օգոստ. 1898 եւ Յիւլիանական, Վ. Զարգարեանի, 1910-1911, էջ 196:

³ Միհր-Ե. Մանգ, Կ. Պոլսոյ 1860, Թիւ Նոյեմբեր եւ Դեկտեմբեր:

Թիւնը, որ բացի հրատարակութիւններէ, կը սարքէր նաեւ ժողովրդային բանաստեղծութիւններ Բերայի մէջ կամ այլուր¹:

1880—1884 կազմուած է Հայրենասիրական ընկերութիւնը եւ 1885ին Աղքատասիրացը որ մինչեւ վերջի ժամանակներս կը շարունակուէր, անունը Աղքատախնամի փոխելով, եւ գիւղին աղքատ Հիւանդներուն բժիշկ, դեղ, ուտեստ եւ այլն կը մատակարարէր:

* * *

Վաղ ժամանակներէ սկսած նշանաւոր Եկեղեցականներու քարոզչութեան յատուկ վայր մը եղած է Խասգիւղ: Արիւտակէս Խարբերդցի եւ Գրիգոր Դարանաղցի Պալաթի եկեղեցւոյն առաջին շինութեանը միջոցին, այսինքն՝ 1628—1630 ատենները այցելած են գիւղը եւ ժողովուրդը հոգեւորապէս մխիթարած²: Քարոզիչ եղած է հոն Պուրսայի Առաջնորդ Սամուէլ Նրդնկացի գիտնական Եպիսկոպոսը, որ անգամ մը Երուսաղէմի, անգամ մ'ալ Կ. Պոլսոյ Պատրիարք (1764)³ եւ անգամ մ'ալ Էջմիածնի Կաթողիկոս ընտրուած (1763) ու մերժած էր ընդունիլ, բաւ համարելով իր Առաջնորդական պաշտօնը (1760—1780) եւ ապա Քարոզչութիւնը Խասգիւղի, ուր վախճանած է 1786 թուին⁴ եւ թաղուած այն տեղի Գերեզմանատունը. ունի իւր շիրիմը, որուն վրայ կը կարդացուի երկաթագիր՝

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆ
ԳԼՍՏԵԱՆ ՍԱՄՈՒԷԼ
ՎԻԴՊՏԻ ԵՒ ԱՐՔԵՊՈՎՍԻ
ԱՌԱՋՆՈՐԴԻ ՎԻՃԱԿԻՆ
ՊՐՈՒՍԱՅԻ ՈՐ ԳՈՂՈՎ
ՈՒԹՍՈՒՆ ԱՄԵՑ ՀԱՆԳԵԼԻ
'ԻՔՍ 'Ի ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ

ՀԱՅՈՑ ՌՄԼԵ (1235 + 551 = 1786)⁵:

¹ Երեւոյն, Կ. Պոլս 1886, Թիւ 3, էջ 97:

² Բանասիր Պարիսու 1901, էջ 150—151 եւ Ժամանակագրութիւն Գր. Վ. Դարանաղցոյ, Երուսաղէմ 1915, էջ 187:

³ Յէնդաւորան Գրիգոր Պարբերի Պատմութեան, Բանասիր Պարիսու 1905, էջ 90: Զատնէն Պարս. Հայոց, Հատոր Գ, էջ 872:

⁴ Տարեցոյց Ագ. Հիւանդանոցին, 1901, էջ 144: Արեւիկէն Մատեն, 1904, էջ 291: Լոյս, Կ. Պոլս 1905, էջ 967: Մատեն, 1906, Մարտ, էջ 10: Բնագրութեան, Թիւ 3127, 13 Դեկտ. 1906: Գիտագր. Սարգիս Ար. Ի Սարգիս, Հ. Գր. Գալէմբեարեան, Վ. Իննա 1908, էջ 263 եւ 274:

⁵ Սոյն Յիշատակարանը հրատարակած է առաջին անգամ Հ. Գրիգորի Գալէմբեարեան Սարգիս Ար. Սարգիսի կենսագրութեան մէջ (էջ 274):

Տարիներու ընթացքին՝ եղած են ուրիշ շատ քարոզիչներ, ասոնց երկար ցուցակին մէջէն կը բաւականանամ յիշատակելով Ներսէս Եպ. Վարժապետեանը Խասգիւղ ծնած, որ ոչ միայն գիւղին Եկեղեցւոյն պայծառութեանը, այլ Ե. Ներսէսեան եւ Ա. Ն. Շահնազարեան վարժարաններուն բարգաւաճմանը մեծապէս աշխատող եղած է. պերճախօս քարոզիչ, ներհոն եկեղեցական, եւ ճարտար դասախօս, ազգային զանազան կարեւոր պաշտօններու մէջ իր ձեռնհասութեամբ փայլելէն վերջ, նախ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութեան Տեղապահ կարգուած, ապա ազգային Երեսփոխանական ժողովի միահամուռ ընտրութեամբ կոչուած է Պատրիարքական պաշտօնին, զոր վարած է 1873—1884:

Գէորգ Գ. ընդհանուր Հայրապետի մահէն յետոյ ընտրուած է Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց՝ բայց չէ ընդունած:

Վախճանած է 1884 Հոկտ. 26 ին եւ թաղուած Մայր Եկեղեցւոյ գաւիթին աջ կողմը (տե՛ս Ա. Տատիր, էջ 270): Ունի շքեղ մահարձան մը մարմարեայ երկու մասէ բաղկացած, մին կանգուն եւ միւսը հորիզոնական:

Առաջինին վրայ արձանագրուած է՝

Մահարձան¹
Տ. Տ. Ներսէս Վարդապետի Վարժապետեան
Բազմարդին Արքեպիսկոպոսի
Ազգասէր Պատրիարքին
Հայոց Թուրքիոյ
1837—1884

Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի

Հորիզոնական քարին վրայ ալ կը կարդացուի.

Աստ հանգչի
Տ. Ներսէս Արքեպիսկոպոս Վարժապետեան
ծնեալ ի Խասգիւղ Կոստանդնուպոլսոյ
Յամին 1837 ի 28 յունվարի
որ եղեալ
Արդինական Վարդապետ քանին կենաց
եւ Առաջնորդ վիճակին Նիկոմիդիոյ
կարգի
ի Պատրիարքութիւն Օսմանեան Հայոց
ի 14 Ապրիլի 1874
վարէ զպաշտօնն զամս տասն անընդհատ
ընտրի

¹ Այս Տապանագիրը հրատարակած է մ 1918 թ Բագմադէպին մէջ՝ «Տապանագիրը Պատրիարքացն Հայոց Կ. Պոլսոյ աշխատութեան մէջ»:

ի Կաթողիկոսութիւն ամենայն Հայոց
ի 19 Մայիսի 1884
եւ վախճանի ի Պատրիարքութեան
ի 26 Հոկտեմբերի 1884
Ռ. Յ. Լ. Դ.

Կերտէս Եպ. Վարժապետեանի հետ ար-
ժանի է յիշել եւ Կարապետ Վարդապետ Շահ-
նազարեան, որ երկար տարիներ աշխարհի չորս
կողմը թափառելով, ազգօգուտ գործերու հայր
ըլլալէ յետոյ, եկաւ հանգչել իւր հիմնած Վար-
ժարանին եւ Ս. Ստեփանոսի հովանոյն տակ:

Այս բաղձարդիւն վարժապետը որ Պարս-
կաստանի Համատան քաղաքը ծնած էր եւ էջ-
միածնի մէջ ձեռնադրուած, շատ կանուխէն համ-
բաւ հանած էր իւր գիտուն եւ պերճախօս աս-
տուածաբան: 1849ին Կ. Պոլիս կու գայ եւ Տա-
տեան ու Ճեզայիրեան ամիրաներէ մեծ պատիւ
ու ընդունելութիւն գտնելով քարոզիչ կը կար-
գուի նախ Ղալաթիոյ՝ յետոյ Խասգիւղի եկեղե-
ցիներուն, եւ իւր սքանչելի քարոզներով այն-
չափ սիրելի կը հանդիսանայ ժողովուրդին, որ
մինչեւ իսկ օրուան Պատրիարքին նախանձը կը
զրգռէ. այս պատճառաւ՝ Կարապետ Վարժապետ
Շահնազարեան երկար չի մնար Կ. Պոլիս եւ
1854ի սկիզբները կը մեկնի կ'երթայ Պարսիս,
ուր կը յաջողի Գաղղիական կռոււթաւութեան 20 թիւ
հրաման առնել եւ Rue de Tournonի 20 թիւ
տունին մէջ բանալ մատուռ մը, ուր իւր առա-
ջին պատարագը կը մատուցանէ 1894 Յու-
նիս 13ի Կիրակի օրը¹: Հատ շանցած Տպարան
կը բանայ հոն, եւ հետզհետէ կը հրատարակէ
1857—1862, իւր նշանաւոր «Շար Հայ Պատ-
մագրաց»ը այսինքն Ազգային Մովսէս Կաղան-
գիւններէն Ղեւոնդ Երէց, Մովսէս Օրբելեան, Սմբատ
Կատուացի, Ստեփանոս Օրբելեան, Սեփոփեցի,
եւ Վահրամ, Ասողիկ, Թովմա Մեծփեցի,
պատմագիրներուն գործերը եւ Դաշնաց Գիրք-
եւ ասոնցմէ ալ առաջ 1856ին կը տպագրէ
Պարիս, Փրանսերէն Հայոց Պատմութեան թարգ-
մանով Երէցի Արաբաց Պատմութեան կ'երթայ
մանուկները: 1862ին Պարիսը թողլով կ'երթայ
Մանչեսթըր եւ կը կարգուի հովիւ տեղւոյն, Պա-
րիսէն հետը Անգղիա կը փոխադրէ իր Տպարանը
եւ կը սկսի հրատարակել Ներկրագունտ ամսա-
թիւրը, ինչպէս գրած եմ արդէն: Բայց երկար

չի տեւեր իր Մանչեսթըրեան հովուութիւնը եւ
1865ին կը դառնայ Կ. Պոլիս եւ կ'երթայ բնա-
կիւ Խասգիւղ, ուր իւր յոգնած ու բեղուն կեանքը
կը վերջացնէ 29 Օգոստոս 1865ին եւ կը թա-
ղուի Ճեզայիրեան Ամիրայի Դամբարանը¹:
Համակիրներ իւր վրայ կանգնած են գեղե-
ցիկ շիրիմ մը, եւ դրոշմած են հետեւեալ Ար-
ձանագրութիւնը:

Աստ Հանգչի
յուսով
փառացն յաւիտենից
Կարապետ վարդապետ
Շահնազարեանց
ծնեալ ի Համատան
ի 14 Մայիսի 1814
եւ
վախճանեալ ի Խասգիւղ
Կոստանդնուպոլսոյ
յամի 1865 Օգոստոս 31

Խասգիւղի Հայ բնակչութիւնը ունի իր մէջ
նաեւ Հայ-բողոքականներ, որոնք 1868էն յե-
տոյ հաստատուած են հոն եւ 1869էն ի վեր ալ
ունին Աղթարան մը, զոր ժողովրդային հանգա-
նակութեամբ կառուցած են ներքեւը դպրոց ըլ-
լալով, գիւղին ճիշդ ծայրը եւ բարձունքը:

* * *

Բարեկեցիկ ընտանիքներ վաղուց չուած ու
անհետացած են Խասգիւղէն, եւ այն խոշոր ու
մեծ տունները՝ Ճեզայիրեաններու, Երամեաննե-
րու, Կէլիկէիաններու, Աղա-Պողոսեաններու, Չե-
րու, Կէլիկէիաններու, Խօրասանեաններու եւ ուրիշնե-
րու ապարանները՝ ժամանակի ձախող ճակատա-
դրի ազդեցութեան մատնուած, փլած-փլիկած
վիճակի մը մէջ են, որոնց մէջ կանգուն է մեծ-
մենեկ, բայց ծիծաղադէմ եւ ապագայ մեծ յոյ-
սերու իբրեւ շողարձակ, Հայ Որբուհիներու դա-
րաստանը՝ Դալֆայիան Որբանոցը²:

* * *

¹ Յէւրոպական, Վ. Զարդարեան, Ա. հատոր, էջ 29:

² Այս Որբանոցը նախապէս Տագէս ամիրայի սեպ-
հական տունը եղած է. եւ ասոր ապացոյց է Որբանոցին մէջ
գտնուած աղբիւրը, որ ունի հետեւեալ չորս սող երկաթա-
գիր արձանագրութիւնը եւ 1776 թուականը.

«Աղբիւր ծարաւեաց. հեղութեան իւրաքանչեւ.
Մաքրեւ աղտեղեաց. վայրհասեալ առատ.
Զոր Տագէս յարգած. ոմնն պալատաւ.
Ապագին ամաց. Հայոց հարազատ»:

Ա երջի տողին Ապագին բառը բողբոջիք է եւ նշա-
նակ է թուականին՝ որ է՝ 1 + 800 + 1 + 3 + 20 + 400 =

¹ Մանչեսթըր, Գ. տարի, թիւ 128, 8 Յուլիս 1854.

² Մանչեսթըրի Հայ Գաղութիւնը, Մանչեսթըր Եպ. Պոս-
տան 1911, էջ 26:

Համեստ դասակարգ մը միայն մնացած էր խասգիւղ, արհեստաւոր հայ ժողովուրդ մը, որ սակայն հակառակ իր նիւթական շատ անձուկ կացութեան կը շարունակէր իր եկեղեցին ու դպրոցները շէն պահել:

Բաւական ընդարձակ, բայց շատ անխնամ թողուած գերեզմանատուն մը ունի Հասթէօյ, գիւղի տուններուն շատ մօտիկ, ուր թաղուած են կարեւոր անձնաւորութիւններ, որոնց շերտներէն մեծ մաս մը ժամանակին Եկեղեցւոյն շինութեանը գործածուած, հազիւ քանի մը հատը կը մնան դեռ կանգուն:

Հոն թաղուած են՝ բացի Եպիսկոպոս Սամուէլ Երզնկացիէ եւ Կարապետ Վ. Շահնաւարեանէ, զորս յիշած եմ վերեւ, Երաժշտագէտ Զէննէ Պօղոս († 1826)¹, Մկրտիչ ամիրայ Ճէղայիրեան († 1 Ապրիլ 1861), Օրացոյցագիր Տէր Երեմիա խասգիւղի († 19 Ապրիլ 1880), Տէր Գէորգ Բահանայ Արծրունի հարկւրամեայ վախճանած 3 Յունուար 1894ին, Երկրաբան եւ նախարար Գր. Աղաթոն († 22 Ապրիլ 1868), Մկրտիչ Աղաթոն († 23 Նոյեմբ. 1890), Դիտ. Անդրէաս Փոփովիչ († 17 Սեպտ. 1858), Առաքել Ալթուն Տիւրքի († 26 Մայիս 1886), Զափագէտ Սիմոն Միքայէլեան († 14 Օգոստոս 1878)², Գաբրիէլ Երամեան Երաժիշտ († 13 Հոկտ. 1862) նոյնպէս 1763ին հաւատքի համար գլխատուած նահատակ Մարտիրոս պատանին:

(Շարունակելի): ԴԿՏ. ՎԻՆՐԱՄ Յ. ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

Թ. Ն. Գ. — Եզրապոսի Հայոց հին եւ արդի եկեղեցիները եւ պատմութիւն շինութեան Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ նորաշէն եկեղեցւոյ Գահիրէի: Տպարան՝ Յարէթ-Պաղտասար: Գահիրէ 1927:

Ամփոփ ու խնամեալ աշխատանք 122 մեծագիր էջերով, ուր Թորգոմ Սրբապան Գուշակեան եզրապոսի գաղութին կանգնած կամ ստացած եկեղեցիներու եւ մա-

1225 + 551 = 1776. ուրիշ՝ «Ս. Ստեփաննոս» եկեղեցին շինութենէն 48 տարի յետոյ շինուած է աղբիւրս:

¹ Շար. Հայ Կենսագրութեան, Արթ. Այվազեանի, 1893, Պրակ Ա. էջ 123:

² Արթագրութեան Աղբ. Ժողով, Նիսա՝ 1878. էջ 114-115:

տուներու պատմական նկարագրութիւնը կու տայ: Այս աշխատութենէն կ'իմանանք թէ արդէն ժ. դարուն եզրապոսի մէջ Հայեր կը գտնուէին, որոնք իրենց կազմակերպուած գաղութ՝ ԺԱ. դարէն սկսեալ կարեւոր դեր մը կը խաղան եզրապոսի կառավարութեան մօտ իրենց հայ վարդապետ (վեպեր) միջոցաւ: Եթէ Մատթէոս Ունհայեցիի վկայութիւնը, որուն համեմատ Հայերը ԺԱ. դարուն վերջերը եզրապոսի մէջ 30.000 ընտանիք կը հաշուուէին, Հայկազունցիներն ալ համարինք, սակայն եւ այնպէս ան կը մնայ անպայման թէ նոյն ժամանակները բաւական հոծ գաղութ մը ունէինք այդ երկրին մէջ:

Հայ եւ եզրապոսի պատմագիրներու համաձայն՝ միայն Փաթիմեանց շրջանին, այսինքն 1074—1177 տարիներու ընթացքին, հայերը եզրապոսի մէջ 35 եկեղեցի եւ վանք ունեցած են: Հեղինակը՝ խղճամիտ բանասէրի հոգածութեամբ մի առ մի դասաւորած է յանուանէ ծանօթ բոլոր եզրապոսի եւ եկեղեցիներն ու մատուռները, յաճախ իր ուսումնասիրութեան էջերն անոնց լուսատիպ պատկերներովը զարդարելով: Նոյնպէս յառաջ բերած է անոնց բոլոր յիշատակարաններն ու արձանագրութիւնները: Մասնաւորապէս ընդարձակ խօսած է եզրապոսի արդի հարստութեան շրջանին կառուցուած Գոհիէի Ս. Աստուածածին (1839), Աղբ. սանդրիոյ Ս. Պօղոս-Պետրոս (1883) եւ Գոհիէի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ 1924—1927) եկեղեցիներուն մասին: Վերջինս զրեթէ զրեթի կէսը զբաւած է:

Շատ բաղձալի էր որ Գեր. Հեղինակը իր պատմական աղբիւրները, մանաւանդ օտար պատմագիրներու տեղիքները իրենց ամբողջութեամբ յառաջ բերած ըլլար, որ թէ՛ դործին զիտական արժէքը մեծապէս պիտի բարձրացնէր եւ թէ՛ ապագայ հետախոյզներու համար գնահատելի աշխատանք մը մատուցած պիտի ըլլար: Սակայն եւ այնպէս կը մնայ գեղեցիկ յիշատակարան մը եզրապոսի գաղութի պատմութեան համար Սրբապանի այս գործը:

Հ. Ն. Պ.

